BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor
Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager
M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnü GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.), Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.), Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncı Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.), Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.), Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.), Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM), Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmî katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X
Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi
Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Basım: Bahar 2018
e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN	Ege Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR	Ege Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Sırrı TİRYAKİ	Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZİ 5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ 7

Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN
BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ 9

Mehmet IŞIKLI
KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU 41

Mehmet KARAOSMANOĞLU
SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ 51

Rabia AKARSU
BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI 57

Kenan IŞIK
URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ 69

Gülşah ALTUNKAYNAK
DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ 83

Ayşegül AKIN ARAS
BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ 101

Oğuz ARAS
URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL 119

Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK
PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU 125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN
ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK
ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA
DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi'*nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZİ olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI

Rabia AKARSU*

Özet

Zengin kültürel geçmişe sahip Anadolu toprakları, Paleolitik Çağ'dan itibaren çeşitli insan toplulukları tarafından kesintisiz olarak yerleşim yeri olarak değerlendirilmiştir. Bingöl'ün içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi de bulunduğu konum itibariyle arkeolojik ve kültürel açıdan çeşitlilik arz etmektedir. Günümüze gelindiğinde Bingöl'ün Prehistoryası hakkında bilgilerimizin çok yeterli olmadığını görmekteyiz. Bunun en önemli nedenlerinden birisi bölgede arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının yok denecek kadar az olmasıdır. Bu makalede, Bingöl'ün çevresinde yapılan araştırmalarda Prehistorik Dönemlere ilişkin bulgular gün ışığına çıkartılırken Bingöl ilinde de söz konusu dönemlerin olabileceğine dikkati çekmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Prehistorya, Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ

PREHISTORY OF BİNGÖL AND ENVIRONMENT

Abstract

Anatolia, with rich cultural background, has been uninterruptedly settled by various human communities since the Paleolithic Age. The Eastern Anatolian Region, in which Bingöl is located, also shows diversity in terms of archaeological and cultural aspects. When it comes to the day we can see that our knowledge about Bingöl' s prehistory is not enough. One of the most important reasons for this is the lack of archaeological excavations and surface surveys in the area. In this article, it is aimed to draw attention to the fact that there may be prehistoric periods in Bingöl province while uncovering the finds related to prehistoric periods during the surveys around Bingöl.

Key Words: Bingöl, Prehistory, Paleolithic Age, Neolithic Age

Giriş

Anadolu, tarihin en erken dönemlerinden günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş, üzerinde çeşitli kültürlerin yeşerdiği zengin bir geçmişe sahiptir. Bu kültürel zenginlikleri açığa çıkarmak da en başta biz arkeologlara düşmektedir. Ancak Bingöl gibi Anadolu'nun önemli yörelerinden birisinde arkeolojik araştırmaların azlığı şaşırtıcı ve aynı zamanda üzücüdür. Bu sıkıntı göz önünde bulundurulduğunda, Bingöl'ün tarih öncesi dönemlerinden bahsetmek de güçleşmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Rabia Akarsu, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, rabia.ozcan@atauni.edu.tr.

Bingöl, konumu itibariyle tarihi yolların kesiştiği özellikle de Doğu Anadolu'nun Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne bağlandığı önemli bir noktada yer almaktadır. **(Harita 1)** 3000 metreyi aşan dağlarıyla oldukça engebeli bir arazi yapısına sahiptir.[1] Bingöl'ün içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi, oldukça engebeli ve dağlık fiziki yapısı ile sert geçen karasal iklim koşulları nedeniyle hem geçmiş halklar hem de günümüz insanı için çok da elverişli olmayan yaşam standartlarına sahiptir. Bunun yanına bir de araştırma yetersizliğini eklediğimizde ortaya bölge hakkında çok fazla bilinmez çıkmaktadır. Özellikle insanlık tarihinin yazılı olmayan dönemlerine ait izler konusunda tüm Anadolu'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da bilgilerimiz sınırlıdır. Burada daha çok Bingöl ve çevresinde gerçekleştirilmiş olan konumuzla ilgili olarak Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri kapsayan Prehistorik Dönem araştırmalarına değinmeye çalışacağız.

Bingöl'de Yürütülen Prehistorik Araştırmalar

Kılıç Kökten tarafından 1940-1945 yılları arasında Anadolu'nun kuzey ve doğu illerinde yürütülen araştırmalarda ve yapılan küçük sondaj çalışmalarında Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağlarına kadar giden arkeolojik malzeme tespit edilmiştir.[2] Kökten 1945 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde yürüttüğü araştırmalar sırasında Muş, Çapakçur (eski Bingöl) ve Bingöl'ün Solhan ilçesinde incelemelerde bulunmuştur. Burada Prehistorik Dönemlerde kullanılmış olabilecek obsidyen yumrulardan ve obsidyen yataklarından ilk kez bahseder.[3] Bingöl yakınlarındaki Neolitik yerleşimlerde Bingöl'deki obsidyen kaynaklarından giden obsidyen hammaddesinden yapılmış çeşitli aletler bulunmuştur.[4] Ayrıca Mezopotamya ile de bir obsidyen ticareti söz konusu

1 Sırrı Erinç. Doğu Anadolu Coğrafyası, İÜEF Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953, s. 4.

2 İ. Kılıç Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943, ss. 194-204; İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", DTCF Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, Ankara 1945, ss. 465-505.

3 İ. Kılıç Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", Belleten Dergisi, Cilt:1, Sayı:43, Ankara 1947, ss. 463 ve 471, harita; Sırrı Tiryaki, "Bingöl'de Eski Çağda Obsidyen Ticareti ve Eskiçağ Yerleşim Yerleri", III. Bingöl Sempozyumu 17-19 Eylül 2010, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, ss. 345-351; Christine Chataigner, Ayşegül Akın ve Oğuz Aras, "Kuzeydoğu Anadolu Obsidyen Kaynaklarının Tespitine Yönelik Araştırmalar", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı (Ed.) H. Kasapoğlu ve M. Ali Yılmaz, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014, s. 590; Ebru Akköprü, Damase Mouralis, Anne - Kyria Robin, Catherine Kuzucuoğlu, M. Korhan Erturaç, "Doğu Anadolu'daki Obsidyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi", Türkiye Jeoloji Bülteni, Cilt: 60 Sayı: 1, Ankara 2017, ss. 49-61.

4 Tiryaki, III. Bingöl Sempozyumu, s.346.

olup bu uzak topraklara Van Gölü kıyısındaki Nemrut Dağı (Bitlis) ve Bingöl Dağlarından obsidyen hammaddesi gittiği bilinmektedir.[5]

Diyarbakır ili, Bismil ilçesi sınırları içinde yer alan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen Körtik Tepe, bölgenin erken yerleşim yerlerinden biridir.[6] Yerleşimde ele geçen obsidyen aletler için gereken hammadde yerleşimin bulunduğu bölgede bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla Bingöl'den temin edildiği düşünülen obsidyen hammaddesi, bölgeler arası bir ticari ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.[7] Bu tarz bir ticari ilişkinin beraberinde kültürel etkileşimi de meydana getirmesi kaçınılmazdır. Körtik Tepe dışında Çayönü, Hallan Çemi, Nevali Çori gibi Neolitik yerleşimlerin de obsidyen ihtiyacını Bingöl Dağları ve Nemrut Dağı yataklarından sağladığı tespit edilmiştir.[8] Obsidyen ticaretinin Neolitik Çağ'dan sonra da devam ettiği ele geçen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır.

Yerleşimde obsidyen gibi yabancı kaynaklı bir başka hammadde ise klorit taşıdır *(chlorite)*. Körtik Tepe'de mezarlardan çok sayıda klorit taşından yapılmış taş kap ele geçmiştir. Klorit taşı, yumuşak bir dokusu olan, kolay işlenmeye elverişli ve yeşilimsi siyah renkli bir taştır. Neolitik Çağ'da özellikle bezemeli kaplar için kireçtaşı, su mermeri, klorit taşı gibi çeşitli taşlar kullanılmıştır.[9] Körtik Tepe'de klorit taşı hammaddesinin eksikliği göz önünde bulundurulduğunda başka bir bölgeden bölgeler arası ticaret aracılığıyla ge-

5 Anadolu'nun güneyinde Halep yakınlarındaki Mureybet ve Filistin'deki Eriha'nın Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalarında da Bingöl obsidyenlerine rastlanmıştır (Sırrı Tiryaki, "Tarih Öncesi Dönemlerden Urartulara Bingöl", Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu, Bingöl Belediyesi Yayınları, Ankara 2011, s. 239). Veli Sevin, Yeni Assur Sanatı I: Mimarlık, TTKY, Ankara 1991, s. 5; Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", Arkeoatlas 1, İstanbul 2002, s. 78. (Ayrıntılı bilgi için bu sayıdaki Ayşegül AKIN ARAS tarafından yazılan "Obsidyen Ticareti ve Bingöl" adlı makaleye bakınız.)

6 Vecihi Özkaya ve Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe Kazıları: Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler", Doğudan Yükselen Işık, (Ed.) M. Işıklı ve B. Can, İstanbul 2007, s. 87

7 Özkaya ve Coşkun, "Körtik Tepe Kazıları", s.88 ve resim 1; Tristan Carter, Sarah Grant, Metin Kartal, Aytaç Coşkun, Vecihi Özkaya, "Networks and Neolithisation: Sourcing Obsidian from Körtik Tepe (SE Anatolia)", Journal of Archaeological Science 40, 2013, ss. 556-569.

8 Doğu Anadolu'da yer alan Bingöl, Nemrut, Süphan ve Tendürek yanardağları aynı zamanda zengin obsidyen yatakları da barındırmaktadır. Sırrı Tiryaki, "Tarih Öncesi Dönemlerden Urartulara Bingöl", s.241.

9 Müslüm Ercan ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser", Anadolu/Anatolia 39, Ankara 2013, s. 15; Vecihi Özkaya ve Oya San, "Körtik Tepe, Bulgular Işığında Kültürel Dolgu Üzerine İlk Gözlemler", Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Ed.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, ss. 27-28.

tirtildiği anlaşılmaktadır.[10] Konumuz olan Bingöl yöresinde de Göynük Çayı Vadisi gibi çok sınırlı alanlarda klorit kayaçlar tespit edilmiştir.[11] Bu açıdan Körtik Tepe taş kapları üzerinde yapılacak analizlerin sonuçları büyük önem arz etmektedir.[12]

Veli Sevin tarafından 1985-1987 yılları arasında Karakaya Baraj alanı ile Elâzığ-Bingöl illerini kapsayan bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.[13] Ele geçen seramik malzemenin üzerine yapılan araştırmada en erken Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı sonuna kadar dönemler tespit edilmekle birlikte Bingöl'de sadece Orta Demir Çağı'na ait malzeme veren az sayıda yerleşim tespit edilmiştir.[14]

Bingöl'ün Çevresinde Yürütülen Prehistorik Araştırmalar

Bingöl'de yetersiz kalan arkeolojik araştırmaların dışında şehrin yakın çevresine baktığımız zaman Paleolitik Çağ'dan itibaren her döneme ait bilgilerin elimizde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle Bingöl'ün kuzeyinde yer alan dağlık Erzurum-Kars Platosu'nu ele alırsak burada en erken Paleolitik Çağ'ın tüm evrelerinin tespit edildiğini görürüz. Özellikle Erzurum-Pasinler çevresinde geçmiş dönemlerde yapılan araştırmalarda Alt, Orta ve Üst Paleolitik evrelere ait taş ve obsidyen aletler bulunmuştur.[15] Kars yöresinde de Paleolitik Çağ'ın tüm evrelerine ait taş aletler dışında kaya ve mağara re-

10 Özkaya ve Coşkun 2007, "Körtik Tepe Kazıları", s.89.

11 Saadettin Tonbul, "Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara 1990, ss. 329-352; Vedat Avcı, Bingöl Ovası ile Karlıova Arasında Göynük Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2007, s. 21 ve şekil 3.

12 Mehmet Özdoğan, "Hammadde Olarak Taş ve Kayaçlara Genel Bir Bakış", IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı. Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar (7-9 Mayıs 2015), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016, s. 32

13 Veli Sevin, "Malatya-Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", IV. AST, Ankara 1986, ss. 279-300; Veli Sevin, "Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", V. AST Cilt II, Ankara 1987, ss. 1-44; Kemalettin Köroğlu, Urartu Krallığı Döneminde Elâzığ (Alzi) ve Çevresi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996; Rıfat Kuvanç, Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.

14 Kuvanç, "Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi", ss.27-28.

15 Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi", s.196; İ. Kılıç Kökten, "Kars Çevresinde Diptarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", Atatürk Konferansları V (1971-1972), Ankara 1975, ss. 95-104; Mehmet Karaosmanoğlu, Mehmet Işıklı, Rabia Akarsu, "Erzurum ve Pasinler Ovaları Yüzey Araştırması Çalışmaları", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı (Ed.) H. Kasapoğlu ve M. Ali Yılmaz, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014, s. 432.

simlerinin ele geçtiği alanlar da tespit edilmiştir. Bunlar Yazılıkaya ve Kurbanağa Mağaralarıdır.[16] Erzurum-Kars Platosu'nda henüz bir Neolitik yerleşim tespit edilememiştir.[17] Bölge özellikle Karaz kültürü ile ön plana çıkmakta ve bu kültüre ait kazıları yapılmış Pulur Höyük, Karaz Höyük, Güzelova ve Sos Höyük kazılarıyla temsil edilmektedir.[18] Aynı zamanda Erzurum-Kars Platosu obsidyen kaynakları açısından zengin bir coğrafyadır. Burada yapılan araştırmalarda Erzurum'da Pasinler, Söğütlü ve Başköy obsidyen yataklarından çevredeki höyüklere obsidyen sağlandığı ve ayrıca Kars'ta Digor, Gelirli ve Arpaçay ilçelerinde obsidyen yataklarının olduğu tespit edilmiştir.[19]

Bingöl'ün doğusunda bulunan Muş yöresinde 2009 yılından itibaren yapılan sistemli yüzey araştırmalarında en erken yerleşimlerin Paleolitik Çağ'dan itibaren olduğu anlaşılmıştır.[20] En yoğun yerleşim ise Erken Transkafkasya kültürünün hâkim olduğu Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı'nda görülmektedir.

Bingöl'ün güneydoğu doğrultusunda yer alan Van Gölü Havzası'nda son yapılan yüzey araştırmalarında Erciş ilçesi yakınlarındaki Meydan Mevkii'nde obsidyen işliği olduğu anlaşılmıştır. Burada Alt ve Orta Paleolitik Dönemlere ait obsidyen aletler ele geçmiştir.[21] Neolitik yerleşimin tespit edilemediği Van Gölü Havzası'nın güney kısımlarında Yukarı Dicle Vadisi boyunca tespit edilen PPNA Dönemi'ne tarihlenen Neolitik yerleşimlerde obsidyen aletlerin yakın kaynaklarından birisi de bu bölgedir.[22] Bunun yanında Van Gölü Havzası'nın güneydoğusunda Tirşin Yaylası'nda ve Yedisalkım Köyü yakınlarında tespit edilen kaya resimleri ve boyalı mağara resimleri kesin

16 Kökten, "Kars Çevresinde Diptarih Araştırmaları", s.103. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Savaş Harmankaya, "Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", TAY-1: Paleolitik/Epipaleolitik (Ed.) S. Harmankaya, O. Tanındı, Ege Yayınları, İstanbul 1996, ss. 7-21.

17 Söz konusu bölgede var olan Neolitik Çağ ile ilgili sorunlar hakkında yazar tarafından hazırlanan bir çalışma yakın zamanda yayınlanacaktır.

18 Mehmet Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

19 Christine Chataigner, Mehmet Işıklı, Bernard Gratuze, Volkan Çil, "Obsidian Sources in the Regions of Erzurum and Kars (North-East Turkey): New Data", Archaeometry 56/3, 2014, ss. 351-374; Akköprü vd., Türkiye Jeoloji Bülteni Cilt: 60 Sayı: 1, s.52.

20 Kökten, Belleten Dergisi, Cilt:1, Sayı:43, s.463; Hanifi Biber ve Yunus Çiftçi, "Malazgirt ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak-Çömlekleri", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 35, Van 2017, s. 14.

21 Sinan Kılıç 2006a, "Van'da Tarihöncesi Çağlar (Prehistorya)", Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I: Tarihsel Değerler (Ed. S. Kılıç), Van Valiliği Yayını, İstanbul, s.55; Baykara, İ., Dinçer, B., Şahin, S., Baykara, D., Bolkan, İ. H., "2015 Yılı Van İli Pleistosen Dönem Yüzey Araştırması", AST 34/1, Edirne 2017, ss. 295-314.

22 Kılıç, "Van'da Tarihöncesi Çağlar (Prehistorya)", s.55.

olmamakla birlikte Mezolitik/Neolitik Dönem'e (M.Ö. 12.000-6.000) tarihlendirilmektedir.[23] Van yöresinde en erken yerleşik izler Kalkolitik Dönem'e ait Tilkitepe Höyüğü'nde tespit edilmiştir.[24]

Bingöl'ün batısında yer alan Erzincan, Tunceli ve Elâzığ bölgelerinde arkeolojik dönemlerin tümünü görmekteyiz. Erzincan ilinde hâlen devam eden Urartu Dönemi'ne ait Altıntepe Kalesi'nde yürütülen kazılar çerçevesinde 2006-2007 yıllarında kalenin çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda en erken Karaz kültürüne ait arkeolojik malzeme ele geçirilmiştir.[25] Tunceli yöresinde sadece sınırlı alanlarda yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edildiği üzere Paleolitik Çağ'dan Demir Çağları sonuna kadar yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır.[26] Elâzığ yöresi için erken dönem bilgileri daha çok Keban Baraj Gölü Havzası'nda yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz. Araştırmalar sonucu Paleolitik Çağ'a ait aletler ele geçmiştir.[27] Özellikle obsidyen aletlerin hammaddesinin Bingöl kaynaklarından temin edildiği anlaşılmıştır.[28] Yörede Neolitik Çağ sadece Boy Tepe höyüğünden bilinmektedir.[29] Bölgede Keban Projesi kapsamında yapılan araştırmalar sonucu Karaz kültürünün tespit edildiği yerleşimler Korucutepe, Norşuntepe, Tepecik ve Tülintepe'dir.[30]

Bingöl'ün güneyinde yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır il sınırları içinde en erken arkeolojik bulgu olarak Üst Paleolitik Çağ'a ait

23 Mehmet Özdoğan, "The Neolithic and The Highlands of Eastern Anatolia", Ancient Near Eastern Studies 12: A View from the Highlands. Archaeological Studies in Honour of Charles Burney (Ed. A. Sagona), Peeters 2004, ss.23-34.

24 Sinan Kılıç 2006b, "Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu", Arkeoloji ve Sanat 122, İstanbul, ss.1-10; Aynur Özfırat ve Catherine Marro, "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 7, Ankara 2007, s.4.

25 Mehmet Işıklı, "Erzincan Altıntepe Kalesi Yüzey Araştırmaları 2006-2007 Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirmesi", 26. AST Cilt 1, Ankara 2009, ss. 253-266.

26 http://arkeofili.com/tuncelide-1-milyon-yillik-tas-aletler-bulundu (23.06.2017); Muhip Çarkı, Yüzey Araştırması Verileri Işığında Tunceli-Pertek Karaçor Bölgesi Hellenistik Dönem Öncesi Yerleşim Yerleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, s. 99.

27 İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", ODTÜ Keban Projesi 1969 Çalışmaları, Ankara 1971, s. 14; Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Çağ'da Elâzığ Yöresi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Elâzığ 2008, s. 369.

28 Arslantaş, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, s.371.

29 Savaş Harmankaya, "Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", TAY-2: Neolitik (Ed.) S. Harmankaya, O. Tanındı ve M. Özbaşaran, Ege Yayınları, İstanbul 1997, s. 15.

30 Veli Ünsal, "Doğu Anadolu'da (Malatya-Elâzığ) Karaz Türü Yerleşmeler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, Elâzığ 2012, ss. 320-331.

Sinek Çayı Kayaaltı Sığınağı'nda duvar resimleri tespit edilmiştir.[31] Aynı zamanda Çayönü[32], Körtik Tepe[33], Hakemi Use[34], Hallan Çemi[35] gibi Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a tarihlenen ve bunun yanı sıra zengin buluntu içeren yerleşimlerde kazılar gerçekleştirilmiştir. Daha sonra gelen Kalkolitik Çağda ise bölgede öne çıkan yerleşim yeri Girikihaciyan' dır.[36]

Sonuç

Anadolu genelinde insanlık tarihinin yazılı olmayan dönemlerine ait yapılan araştırmalara rağmen bilgilerimiz hâlen de yeterli düzeyde değildir. Bingöl'ün de içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri kapsayan Prehistorik Dönem araştırmalarına bakıldığında az da olsa bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bingöl'ün çevresinde yapılan araştırmalarda Prehistorik Dönemlere ilişkin bulguların tespit edilmesi dikkate alındığında Bingöl'de Prehistorik Dönemlere ilişkin araştırma eksikliğinin olması bölgede söz konusu dönemlerin olmadığı anlamına gelmemelidir. Yapılan çalışmalardan bildiğimiz üzere Bingöl'ün çevresinde yer alan Erzurum, Van, Muş, Diyarbakır gibi arkeolojik açıdan zengin olan yerler göz önüne alındığında, Bingöl'de de yeterli araştırma yapıldığı takdirde arkeolojik kalıntıların açığa çıkarılacağı kanısındayız. Bu çalışmanın yörede ileride yapılacak araştırmalar için bir başlangıç olacağına inanıyoruz.

31 Oktay Belli, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yeni Keşifler: Sinek Çayı Kayaaltı Sığınağı Resimleri", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, sayı: 120, İstanbul 2005, ss. 1-10.

32 Aslı Erim Özdoğan, "Life at Çayönü During the Pre-Pottery Neolithic Period (according to the artifactyual assemblage)", Halet Çambel için Prehistorya Yazıları, Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel, Graphis Yayınları, İstanbul 1995, ss.79-100.

33 Özkaya ve Coşkun, "Körtik Tepe Kazıları", ss.85-98.

34 Halil Tekin, "Hakemi Use: Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez", Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Ed.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, ss.47-56.

35 Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", 12.000 Yıl Önce Anadolu.İnsanlığın En Eski Anıtları, (Yayıncı: Clemens Lichter), Almanya 2007, ss.420-422.

36 Halet Çambel ve R. J. Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarında Toplu Bakış", Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları (Ed.) H. Çambel ve R. J. Braidwood, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 22; Diğer yerleşimler için bkz. Mücella Erdalkıran, Çanak Çömlek Verilerine Dayanarak Dicle Havzası'ndaki Halaf Döneminin Gelişimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, ss. 168-208.

KAYNAKÇA

AKKÖPRÜ, E., Mouralis, D., Robin, A. K., Kuzucuoğlu, C., Erturaç, M. K., "Doğu Anadolu'daki Obsidyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi", *Türkiye Jeoloji Bülteni, Cilt: 60 Sayı: 1,* (ss. 49-61), Ankara 2017.

Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

ARSLANTAŞ, Y., "Paleolitik Çağ'da Elâzığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2*, (ss. 367-377), Elâzığ 2008.

AVCI, V., *Bingöl Ovası ile Karlıova Arasında Göynük Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2007.

BAYKARA, İ., Dinçer, B., Şahin, S., Baykara, D., Bolkan, İ. H., "2015 Yılı Van İli Pleistosen Dönem Yüzey Araştırması", AST 34/1, Edirne 2017, (ss. 295-314).

BELLİ, O., "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yeni Keşifler: Sinek Çayı Kayaaltı Sığınağı Resimleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, sayı: 120,* (ss. 1-10), İstanbul 2005.

BİBER, H., Çiftçi, Y., "Malazgirt ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak-Çömlekleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 35,* (ss. 11-54), Van 2017.

CARTER, T., Grant, S., Kartal, M., Coşkun, A., Özkaya, V., "Networks and Neolithisation: Sourcing Obsidian from Körtik Tepe (SE Anatolia)", *Journal of Archaeological Science 40,* 2013, (ss. 556-569).

CHATAİGNER, C., Akın, A., Aras, O., "Kuzeydoğu Anadolu Obsidyen Kaynaklarının Tespitine Yönelik Araştırmalar", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı,* Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz (Ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, (ss. 589-604), Ankara 2014.

CHATAİGNER, C., Işıklı, M., Gratuze, B., Çil, V., "Obsidian Sources in the Regions of Erzurum and Kars (North-East Turkey): New Data", *Archaeometry 56/3*, 2014, (ss. 351-374).

ÇAMBEL, H., Braidwood, R. J., "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarında Toplu Bakış", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* Halet Çambel ve Robert John Braidwood (Ed.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (ss. 1-64), İstanbul 1980.

ÇARKI, M., *Yüzey Araştırması Verileri Işığında Tunceli-Pertek Karaçor Bölgesi Hellenistik Dönem Öncesi Yerleşim Yerleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

ERCAN, M., Çelik, B., "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser", *Anadolu/Anatolia 39,* (ss. 13-53), Ankara 2013.

ERDALKIRAN, M., *Çanak Çömlek Verilerine Dayanarak Dicle Havzası'ndaki Halaf Döneminin Gelişimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

ERİNÇ, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası,* İÜEF Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953.

HARMANKAYA, S., "Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *TAY-1: Paleolitik/Epipaleolitik,* S. Harmankaya, O. Tanındı (Ed.), Ege Yayınları, (ss. 7-21), İstanbul 1996.

HARMANKAYA, S., "Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *TAY-2: Neolitik,* S. Harmankaya, O. Tanındı ve M. Özbaşaran (Ed.), İstanbul, Ege Yayınları, (ss. 13-20), İstanbul 1997.

IŞIKLI, M. (2009). "Erzincan Altıntepe Kalesi Yüzey Araştırmaları 2006-2007 Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirmesi", *26. AST Cilt 1, (*ss. 253-266), Ankara 2009.

IŞIKLI, M., *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

KARAOSMANOĞLU, M., Işıklı, M., Akarsu, R., "Erzurum ve Pasinler Ovaları Yüzey Araştırması Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı,* Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz (Ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, (ss. 431-440), Ankara 2014.

KILIÇ, S., "Van'da Tarihöncesi Çağlar (Prehistorya)", *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I: Tarihsel Değerler (Ed. S. Kılıç),* Van Valiliği Yayını, İstanbul 2006, (ss.55-74).

KILIÇ, S., "Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu", *Arkeoloji ve Sanat 122,* İstanbul 2006, (ss.1-10).

KÖKTEN, İ. K., "Kars'ın Tarih Öncesi", *III. Türk Tarih Kongresi,* (ss. 194-204), Ankara1943.

KÖKTEN, İ. K., "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *DTCF Dergisi, Cilt:3, Sayı:5,* (ss. 465-505), Ankara 1945.

KÖKTEN, İ. K., "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar", *Belleten Dergisi, Cilt:1, Sayı:43,* (ss.431-472) Ankara 1947.

KÖKTEN, İ. K., "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi 1969 Çalışmaları, (*ss. 13-21), Ankara 1971.

KÖKTEN, İ. K., "Kars Çevresinde Diptarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", *Atatürk Konferansları V (1971-1972),* (ss. 95-104), Ankara 1975.

KÖROĞLU, K., *Urartu Krallığı Döneminde Elâzığ (Alzi) ve Çevresi,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996.

KUVANÇ, R., *Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.

ÖZDOĞAN, A. E., "Life at Çayönü During the Pre-Pottery Neolithic Period (according to the artifactyual assemblage)", Halet Çambel için Prehistorya Yazıları, Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel, Graphis Yayınları, İstanbul 1995, (ss.79-100).

ÖZDOĞAN, M., "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *Arkeoatlas 1, (*ss. 66-82), İstanbul 2002.

ÖZDOĞAN, M., "The Neolithic and The Highlands of Eastern Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies 12: A View from the Highlands. Archaeological Studies in Honour of Charles Burney (Ed. A. Sagona),* Peeters 2004, (ss.23-34).

ÖZDOĞAN, M., "Hammadde Olarak Taş ve Kayaçlara Genel Bir Bakış", *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı. Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar (7-9 Mayıs 2015),* Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016, (ss. 27-34).

ÖZFIRAT, A., Marro, C., "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 7, Ankara 2007, (ss.1-20).

ÖZKAYA, V., Coşkun, A., "Körtik Tepe Kazıları: Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler", *Doğudan Yükselen Işık,* Mehmet Işıklı ve Birol Can (Ed.), (ss. 85-98), İstanbul 2007.

ÖZKAYA, V., San, O., "Körtik Tepe, Bulgular Işığında Kültürel Dolgu Üzerine İlk Gözlemler", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen (Ed.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, (ss. 21-36).

ROSENBERG, M., "Hallan Çemi", *12.000 Yıl Önce Anadolu.İnsanlığın En Eski Anıtları,* (Yayıncı: Clemens Lichter), Almanya 2007, (ss.420-422.)

SEVİN, V., "Malatya-Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", *IV. AST,* (ss. 279-300), Ankara 1986.

SEVİN, V., "Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", *V. AST Cilt II,* (ss. 1-44), Ankara 1987.

SEVİN, V., *Yeni Assur Sanatı I: Mimarlık,* TTKY, Ankara 1991.

TEKİN, H., "Hakemi Use: Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez", Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Ed.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, (ss.47-56).

TİRYAKİ, S., "Tarih Öncesi Dönemlerden Urartulara Bingöl", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu,* Ankara, Bingöl Belediyesi Yayınları, (ss. 239-252), Bingöl 2011.

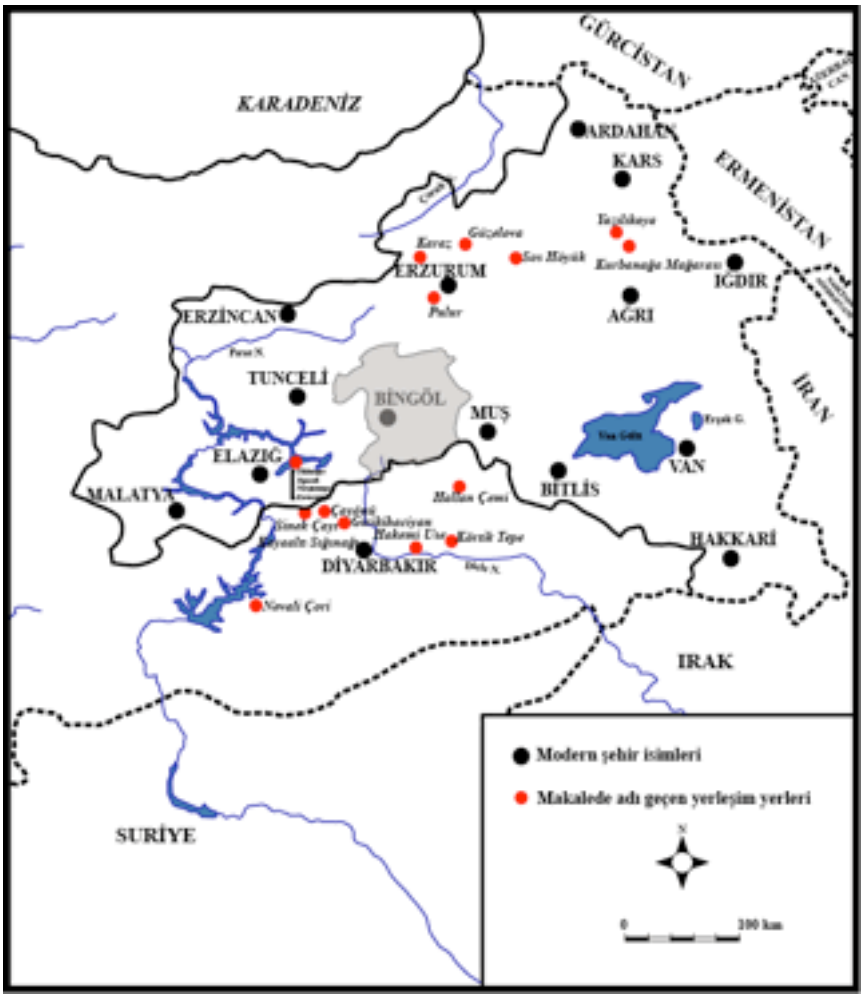
TİRYAKİ, S., "Bingöl'de Eski Çağda Obsidyen Ticareti ve Eskiçağ Yerleşim Yerleri", *III. Bingöl Sempozyumu 17-19 Eylül 2010,* Bingöl Üniversitesi Yayınları, (ss. 345-351), Bingöl 2013.

TONBUL, S., "Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2,* (ss. 329-352). Ankara 1990.

ÜNSAL, V., "Doğu Anadolu'da (Malatya-Elâzığ) Karaz Türü Yerleşmeler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2,* (ss. 320-331), Elâzığ 2012.

http://arkeofili.com/tuncelide-1-milyon-yillik-tas-aletler-bulundu (23.06.2017)

http://www.Bingölkulturturizm.gov.tr/TR,57176/magaralar.html (26.01.2018)

Harita 1: Makalede adı geçen yerleşim yerlerini gösteren harita *(R. Akarsu)*